

- другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси: Вертикаль, 2007.
8. Заарнюк А. Ідіоми емансипації. „Визвольні” проекти і галицьке село в середині XIX ст. – К.: Критика, 2007.
  9. Магочій Р. Історія України / Павло Роберт Магочій. – К.: Критика, 2007.
  10. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). (далі – ЦДІАУ). – Ф. 2205. – Оп. 1. – Спр. 102.
  11. Державний архів Житомирської області. – Ф. 543. – Оп. 1. – Спр. 8.
  12. ЦДІАУ. – Ф. 320. – Оп. 1.- Спр. 1326.

Г. М. Голиш

РОЗВИТОК ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 1921 – 1929 рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ІСТОРІЇ ЧАПАЄВСЬКОЇ (БОГУШКОВОСЛОБІДСЬКОЇ) ШКОЛИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОКРУГИ)

Сьогодні характеризується посиленою увагою громадськості до проблем розвитку національної освіти. Адже вона, як модель відповідного етапу суспільного розвитку, фокусує в собі рівень цивілізованості соціуму, віддзеркалює його суперечності й проблеми, проєктує перспективи. Тому на сучасному етапі зростає науковий інтерес до історії української освіти, яка є невичепним джерелом духовного досвіду для розбудови освітянського сьогодення. Одним із важливих сегментів вказаної проблеми є реконструкція минувшини сільської школи доби непу, яка характеризується непересічними освітніми процесами. Перспективним у пізнавальному плані залишається дослідження історії освітніх процесів села на регіональному рівні, зокрема, на прикладі окремих шкіл. Такий мікрорівневий зріз дає змогу більш предметно вивчати українське шкільництво в його історичній ретроспективі.

Попри наукову значущість та гносеологічну привабливість теми, вона ще не стала предметом достатнього вивчення дослідниками. До неї фрагментарно зверталися лише А. Алексюк [1], Г. Іванюк [2], О. Любар [3], О. С. Мельничук [4], С. Сірополко [5], М. Стельмахович [3], Б. Ступарик [6] та ін. На регіональному рівні цю проблему вивчали краєзнавці К. Бульба та І. Волошенко [7]. Звертає на себе увагу, що цей дослідницький дискурс знаходиться в колі наукових інтересів переважно представників педагогічної науки і зовсім незначною мірою – істориків. З огляду на зазначене, метою запропонованої розвідки є на основі документальних та нарративних джерел дослідити розвиток школи українського села непівського періоду. Об'єкт дослідження – історія національної освіти. Предметом вивчення визначено особливості розвитку сільської школи в 1921–1929 рр. Змістові рамки дослідження автор обмежує вказаним періодом історії Чапаєвської (Богушковослобідської) школи Золотоніського району Черкаської округи.

Слід зазначити, що в роки Української революції шкільне навчання в більшості українських сіл з об'єктивних причин практично припинилося.

Зокрема, в Богушківій Слобідці заняття проводилися хіба що в початковій школі, та й то досить неритмічно. Утім, як засвідчують звітні документи, у 1918 р. початковою формою навчання було охоплено 178 учнів (136 хлопців і 42 дівчат), у 1919 р. – 229 (188 хлопців і 81 дівчина), а в 1920 р. – 237 (161 – хлопець і 76 дівчат). А на 1921 р. заняття в школі узагалі було припинено [8, 6].

У 1920 р. утворилася Богушковослобідська (від 1924 р. – Чапаєвська) сільська рада з підпорядкуванням їй хутора Чобітки (Чобітьки). За переписом 1926 р. на території Чапаєвської сільради налічувалося 947 господарств з населенням 4329 мешканців (2106 чоловіків і 2223 жінки) [9, 22].

Звісно, для такого доволі людного й багатодітного села відновлення роботи школи стало зазедве не питанням за номером один, тому місцева громада вирішила порушити відповідне клопотання перед повітовою владою [10]. За спогадами Л.С. Хвиля, до повітової влади у 1922 р. було написано звернення місцевої сільради і направлена делегація на чолі з учителем А.В. Знайковим. До ініціативи богушківців регіональна влада поставилася з належною увагою і рішенням повітового відділу освіти (листопад 1922 р.) відкривалася Богушковослобідська трудова школа І–ІІ ступенів (з 7-річним терміном навчання). Її завідувачем став Л.С. Хвиль, а вже 25 грудня 1922 р. розпочалося навчання у названому закладі [11, 1].

Ще від 1919 р. в регіонах України, які контролювалися більшовиками, проходила реорганізація народної освіти за радянським зразком. Замість різного типу навчальних закладів (однокласних та двокласних земських і міністерських шкіл, гімназій), утворювалася „Єдина радянська трудова соціалістична школа”, яка мала 2 ступені. Перший ступінь школи (або 1-й концентр) забезпечував початковий рівень навчання, яке тривало 4 роки. Другий ступінь (2-й концентр) передбачав навчання упродовж 3-х років (5 – 7 кл.). Навчання в школі діти мали розпочинати від 8-ми років [8, 6].

15 листопада 1922 р. було укладено договір між громадою села в особі Богушковослобідської сільської ради і Золотоніським повітвідділом освіти, згідно з яким громадяни села зобов'язувалися відремонтувати шкільні приміщення, заготовити паливо і взяти на себе оплату праці (в натуральному виразі) більшої частини персоналу школи. Для утримання школи створювався зернофонд, формування якого мало бути завершено 1 січня 1923 р. Контроль за використанням зернофонду школи здійснював винятково повітвідділ освіти [11, 53].

Навчальні групи (так називалися класи за тодішньою освітньою термінологією, в кожній не більше 30 учнів) розташувалися в трьох приміщеннях – колишніх земських №1 і №2 та церковно-парафіяльної шкіл. Усі вони, звісно, потребували ремонту, мали пічне опалення, а джерелом водопостачання стали розташовані неподалік колодязі. Освітлення в темний час доби здійснювалося за допомогою газових ламп. Шкільна навчально-матеріальна база була доволі скромною: на 1923 р. у семиріччі налічувалося 63 парти (252 посадкові місця), 14 столів, 14 стільців, 8 класних дощок, 7 шаф, 2 годинники, 2 групові вішалки (кожна розрахована на 150 осіб) та ще 2 лави. Про інші

навчальне приладдя і, тим паче, наочні посібники, прилади годі було й говорити [11, 107].

Рішенням виконкому Богушковослобідської сільради від 25 березня 1923 р. для потреб школи було виділено експропрійовані приміщення: будинок золотоніського купця Вишневецького, помешкання денікінського полковника О.П. Трубича (після розгрому денікінських військ відбув у еміграцію), а також дім непмана Барського (проживав у м. Золотоноша). Для організації суспільно-корисної праці дітей було виділено 3 дес. землі в урочищі „Ліски”. Виконком рекомендував школі створити дитячу трудову комууну [11, 53].

На 1 січня 1923 р. у Богушковослобідській трудовій школі I–II ступенів навчалося загалом 186 учнів (в т. ч. 142 хлопці і лише 44 дівчини). Як бачимо, продовжувалася не вельми добра традиція освітньої дискримінації жіночої статі, яка спостерігалася і в дореволюційні роки. Серед учнів налічувалося 3 круглих сироти і 23 напівсироти. 83 школярі за тодішніми мірками вважалися вихідцями із заможних сімей, це становило 44,6 % [11, 14–15].

Тоді ще не існувало єдиних навчальних планів і програм, Наркомосом видавалися різні їх варіанти, до яких місцеві органи освіти, педради та навіть учителі могли вносити зміни. Навчальним планом початкової школи передбачалося вивчення рідної мови (по 14 тижневих годин у 1–2 кл. і, відповідно, 4 і 3 год. у 3–4), математики (4–5 год.), ручної праці (1–2 год.), малювання і ліпки (2 год.), співів (2–3 год.) і фізвиховання (2 год.) Починаючи з 3-го кл. учні опановували природознавство (3 год.), географію (3 год.) та історію культури (3–4 год.) Четвертокласники вивчали й німецьку мову в обсязі 2-х тижневих годин [11, 118].

У 5–7 класах вивчалися різноманітні дисципліни, які мали забезпечувати ґрунтовнішу загальноосвітню підготовку, адже тоді, маючи документ про закінчення 7-річки, можна було вступити до ВИЩу (вищої школи). Сумарне тижневе навантаження становило, наприклад, у 7 класі 34,5 год., поряд з мовами (рідна – 4 год., російська – 3 год., німецька – 2 год.) семикласники вивчали російську літературу, арифметику, алгебру, геометрію, анатомію, хімію, історію, політграмоту, космографію, співу. У ті роки, згідно з чинними нормативними документами, оцінок учням не виставляли, їхня навчальна праця заохочувалася лише словесно. Перевід до наступного навчального року, видача свідоцтва про закінчення школи здійснювалися на основі рішення шкільних рад [12, 133].

Учні навчалися за підручниками, які в обмеженій кількості виділяв повітвідділ (від 1923 р. райвідділ) народної освіти, вони надходили до шкільної книгозбірні (завідувачка – Г.І. Юхновська). Бракувало підручників майже з усіх дисциплін, особливо з математики, фізики, хімії [11, 18]. Слід зазначити, що єдиних підручників тоді не існувало, учитель мав право на їх вільний вибір. Увійшло в шкільну практику використання так званих „розсипних підручників”, до яких належали газети-підручники, журнали-підручники, хрестоматії тощо [4, 49].

Уведений у дію в 1922 р. „Кодекс законів про народну освіту” закріплював за українськими школами право на проведення навчання рідною мовою [6, 207]. Це стало важливою складовою процесу „українізації”, який мав загалом позитивні наслідки.

Навчальний рік тоді поділявся на триместри: два навчальних і один – літній, трудовий. На кінець кожного триместру організовувалися звітні роботи дітей, аби зафіксувати пройдений учнями цикл навчання. Звичною практикою було призупинення навчальних занять у школі. Так, розпорядженням окрввідділу освіти дозволялося не проводити навчання від 16 квітня до 1 травня 1923 р. „у зв’язку з участю учнів у весняних польових роботах” [11, 60].

Від 1924 р. повсюдно поширився так званий бригадно-лабораторний метод навчання, згідно з яким учні розбивалися на ланки по 3–5 осіб і самостійно виконували ті або ті навчальні завдання. Наприкінці місяця вчитель підсумовував результати виконаних завдань та їх оцінював. Звісно, це порушувало принципи системності та індивідуалізації навчання [3, 352].

Богушковослобідська школа переживала тоді значні труднощі, про що з великою тривогою доповідав райвідділу народної освіти її завідувач Л.С. Хвиль. Зокрема, він нарікав на нестачу підручників, учнівського приладдя, палива, констатував хронічне недофінансування школи з боку відділу освіти. Чимало учнів з незаможницьких родин голодували, часто хворіли, пропускали заняття через відсутність одягу та взуття [11, 19].

Навчально-виховний процес у Богушковослобідській 7-річці (1922/1923 н. р.) забезпечувало 9 педпрацівників, з яких лише 1 (В.І. Дашкевич) мав вищу освіту, інші – середню й незакінчену середню (4 особи) чи навіть духовну (4). У комплектуванні складу педколективу застосовувався класовий принцип і жорстка люстрація. Так, Н.І. Прихожа, що мала майже 30-річний педстаж, була звільнена з роботи лише за те, що була дружиною місцевого псаломщика [11, 28].

Учителі школи вели активну громадську роботу, зокрема, були в перших рядах боротьби з неписьменністю. В. І. Дашкевич навіть організував роботу сільського народного університету – своєрідного робфаку, де сільська молодь готувалася до вступу в середні спеціальні та вищі навчальні заклади [13].

Оплата праці працівників школи здійснювалася в натуральному вигляді, зі створеного солідарно громадою та відділом освіти зернофонду. Так, у 1923 р. місячна зарплатня завідувача школи Л.С. Хвиля становила 7 пудів 18 фунтів зерна, В.І. Дашкевича – 4 пуди 14 фунтів, а вчителів початкової ланки – 3 пуди 34 фунти [11, 19]. Загалом за 10 місяців навчальної роботи учитель отримував від 35 до 70 пудів зерна різних сільськогосподарських культур (це відповідає 573 – 1148 крб.), тоді як договором між сільрадою та повіткомом (листопад 1922 р.) середній розмір матеріальної винагороди на одного вчителя був визначений у розмірі 76 пудів (1245 крб.). Для утримання учительського персоналу в 1922/1923 навчальному році школою загалом було отримано 452 пуди зерна, а на всі інші видатки – лише 12 пудів [11, 7, 106].

Однак школа не довго втрималася в статусі освітньої установи I–II ступенів. Значні фінансові труднощі, які переживала освітня галузь району, перебої з формуванням громадського фонду для утримання школи зрештою призвели до закриття семирічки. Від 1924 р. школа знову стала початковою, а учні 5 – 6 класів мали продовжувати

навчання в семирічках м. Золотоноші, куди рішенням райвідділу народної освіти була прикріплена й Чапаєвка [14].

На 1 січня 1925 р. у Чапаєвській початковій школі навчалось 188 учнів, зокрема, у 1-й гр. – 68 (2 комплекти), 2-й – 53, 3-й – 40, 4-й – 27. Поза школою в її мікрорайоні залишалось 44 дитини віком 8–11 років (по Золотоніському району – 2408). Утім, уже на 1927/1928 навчальний рік було досягнуто 100% охоплення початковою освітою сільських дітей [15, 6, 11].

Сільська громада не бажала миритися з таким становищем, коли діти мали здобувати семирічну освіту в м. Золотоноші, адже це викликало значні незручності (місто знаходилося на відстані майже 20 км) і додаткові матеріальні витрати батьків. Тому сільвиконком, батьківський актив та колектив школи зніціювали відкриття 5 групи (класу) коштом громади. Незважаючи на відсутність погодження цього кроку райвідділом та окривідділом народної освіти, Чапаєвська школа все-таки відчинила двері перед вчорашніми 4-класниками. Така наполегливість чапаєвської громади згодом знайшла розуміння в районному та окружному центрах (це узгоджувалося й із політичною лінією партійного керівництва на розширення мережі шкіл I–II концентрів), тому в наступному 1925/26 навчальному році була відкрита часткова фінансова лінія з райвиконкомом для утримання 5-ї й 6-ї груп. Проте левову частку затрат взяла на себе місцева батьківська громада. Наступного ж 1926/1927 навчального року Чапаєвська школа повністю перейшла на фінансування з держбюджету і відновила свій статус семирічки. Перший випуск школи після періоду тимчасової її ліквідації відбувся у 1927 р., другий – 1928, третій – 1929 [14].

У зв'язку з тим, що у навколишніх селах були відсутні школи-семирічки, Чапаєвська школа уже в 1920-х рр. опинилася у відповідальній ролі регіонального освітнього центру. В ній навчалися діти з сіл Богуславець, Деньги, Залізьки, Кропивна, Липівське, Мельники, Панське, Хрести, хуторів Сорочин, Хвилів, Чобітьки тощо. [13].

Управління школою здійснювалося на демократичних засадах і поряд з цим у дечому моделювало тогочасну радянську систему керівництва. Найвищим керівним органом школи вважалася шкільна рада. Її склад формувався на паритетних засадах: 1/3 – учителі, 1/3 – учні і 1/3 – представники батьківської громади та активу села. Функціонував у Чапаєвській семирічці й дитячий „виконком” (по сучасному – учком), у навчальних групах працювали групові комітети (групкоми) на чолі з старостами [11, 34]. До речі, посада завідувача школи певний час була виборною (на засіданні ради школи) із наступним призначенням обраної особи райвідділом освіти [13].

У зв'язку з грошовою реформою 1922–1924 рр. і стабілізацією радянської валюти було здійснено перехід на грошову форму оплати праці вчителів. Зокрема, в 1925 р. середня щомісячна зарплатня учителя становила 15 крб 16 коп. [11, 146]. На кінець 1920-х років номінальна винагорода вчительській праці дещо зросла, вона в середньому сягнула 46 крб. на місяць. Показово, що заробіток сільського вчителя був щонайменше на 15 % нижчим від винагороди їхніх міських колег, при начисленні зарплати не

враховувався педагогічний стаж (хоча це й передбачалося постановою РНК УСРР від 5. 08. 1925 р.) [5, 785].

Таким чином, як засвідчує поданий у цій розвідці фактичний матеріал, розвиток освіти на селі характеризувався суперечливими процесами і значними труднощами. Школа потерпала від слабкої навчально-матеріальної бази та нестачі кваліфікованих педагогічних кадрів. Навчально-виховний процес був утягнутий у вир експериментів, частина з яких не пройшла випробування часом і педагогічною практикою. У той час було закладено необхідні підвалини для розбудови сільської освіти радянського зразка.

Подальші перспективи розробки означеної в цій статті проблеми автор вбачає у розширенні фактографічної бази на основі залучення джерел, що стосуються історії сільських закладів освіти інших регіонів України.

1. Алексюк А. *Освітньо-педагогічні проблеми українців та етнічних меншин України (з історії 20-х – 30-х рр. XX ст. і сучасності)* // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. – 2002. – №3.
2. Іванюк Г. *Соціально-педагогічні передумови розвитку сільської школи в Україні (перша пол. XX ст.)* // *Рідна школа*. – 2008. – №9.
3. Любар О.О., Стельмахович М.Т. *Історія української школи і педагогіки*. – К., 2006.
4. Мельничук О.С. *Історія педагогіки України: навч. посіб.* – Кіровоград, 1998.
5. Сірополько С. *Історія освіти в Україні*. – К., 2001.
6. Ступарик Б.М. *Національна школа: витоки, становлення*. – К., 1998.
7. Волошенко І.І., Бульба К.О. *Освіта Монастирищини: становлення і розвиток*. – Монастирище, 2007.
8. *Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО)*. – Ф. Р-288. – Оп. 1. – Спр. 13.
9. *Список поселень Черкаської округи*. – Черкаси, 1926.
10. *Молодь Черкащини*. – 1969. – 18 вересня.
11. ДАЧО. – Ф. Р-1714. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. *Народное образование в СССР: сб. докум. 1917–1973 гг.* – М., 1974.
13. *Спогади Гусака М. П., 1901 р. н.* // *Особистий архів автора*.
14. *Спогади Л.С. Хвиля, 1898 р. н.* // *Фонди народного музею „Память” Чапаєвської ЗОШ I–III ст. ім. Г. П. Берези*. – Інв. №301.
15. *Державний архів Полтавської області*. – Ф. Р-495. – Оп. 2. – Спр. 1.

О.О. Драч

ВИЩА ЖІНОЧА ОСВІТА У ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Питання з історії жіночої освіти постійно перебувають в полі зору українських та зарубіжних дослідників. Не можна оминати ґрунтовної роботи американського дослідника Р. Стайса, що визнана класикою теми жіночого руху [1]. Доповнює цікавими джерелознавчими та історіографічними підходами галерею російських „емансипе” німецька дослідниця Б. Піетров-Енкер [2]. Надзвичайною активністю у вивченні цієї теми вирізняються сучасні російські науковці, що підтверджує низка ґрунтовних